

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 25, 2007.

ЧЕРНОГОРСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 25, 2007.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 25, 2007.

UDK 811.163.41*282

Драга БОЈОВИЋ

„ПОСТИГНУЋА” ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ У СЛУЖБИ
РАЗГРАДЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИЧКОГ СИСТЕМА
(осврт на стање у Црној Гори)

0. Нигдје се, мислимо, тако и на тај начин није манипулисало у процесу „разградње „једнога језичкога система као што је то случај са српским, па и српскохрватским језиком. Манипулисало се, тј. злоупотребљавале су се научне чињенице везано за разне језичке дисциплине и нивое, лингвистичка терминологија, сходно личним виђењима и научних ауторитета, и нестручњака, а све у служби пролазних политичких, тачније политиканских идеологија.

1. Углавном се у лингвистичкој и називи лингвистичкој литератури распознају двије линије: *једна*, од стране лингвиста чији се садржај ставова може распознати по каквој-таквој, углавном исполитизованој, кореспонденцији са лингвистиком, и *друга*, нелингвистичка – чији је најизразитији репрезентант у Црној Гори самозвани лингвиста Војислав Никчевић, творац „лингвистичких” идеја које се, на неки начин, почињу спроводити у називи културној дјелатности Црне Горе. Тако је, без икаквог ваљаног разлога, на нивоу изградње српског језика као суштинског феномена идентитета у култури Црне Горе, наметнута атмосфера и нове, стерилне називи културе у језику, у којој се истинска култура настоји потиснути.

1.1. Међу областима лингвистике које су се добрано злоупотребљавале посебно мјесто има дијалектологија, а самим тим и акцентологија српског језика. Ненаучно, безкритеријално издвајање појединих дијалекатских особина и њихова промоција као језичких елемената некаквог „новог,” језика урушава и принцип „еластичне стабилности”, а да не говоримо о томе колико таква стихија разгра-

ђу језичку супстанцу, и и домену науке о језику, и на институционално-друштвеном плану.

1.1.0. Па, пођимо редом. Наш преглед овдје мора бити овлашног карактера, и то оним редоследом како је долазило до преименовања, тј. доименовања српског језика, тј. српскохрватског (Вуковог и Вуковског) у *хрватски*, *босански/бошњачки*, и на помолу, *црногорски*.

1.1.0.1. Сазријевајући као филолог, у својој мисији изградње књижевног језика, Вук Стефановић Караџић не задовољава се постигнутим и прошавши кроз неколико фаза, путујући неуморно по свим свим крајевима српскога говорног подручја, 1836. приклања се ијекавштини, али не њеном рустичном варијетету из претходне фазе изградње језика, него оној која надилази по својој структури било који дијалекатски идиом и постаје *наддијалекатска*. Природно је, дакле, да се овај језик, кодификован и унифициран, одвојио од своје матице – говора Источне Херцеговине. То је заправо она компонента у његовом раду која има обиљежје реформаторског, али и најзначајнија фаза у изградњи књижевног, српског стандардног језика – фаза *селекције*, тј. одабирања.

1.1.0.1.1. Свако касније „превредновање” дијалекатске базе водило је дестандардизацији српскога језика. Српскохрватски (Вуков језик), тј. српски, штокавски промовисан је у хрватски, тј. *новохрватски* који данас на комуникацијском плану вјероватно не одговара ни самим Хрватима, управо са разлога што је насилно, тј. вјештачки кодификован и наметнут и то само зато да би се показала некаква „етничка” особеност тога језика¹, која је у модерном свијету, засно-

¹ „На питање да ли су Срби и Хрвати у далекој прошлости говорили једним језиком или једним наречјем, ставови филолога нису углашени: Став је наугледнијег филолога 19. вијека Вука Караџића да су Срби и Хрвати у најдаљој прошлости можда и били један народ али да су се на основу језика раздвојили. Срби су, по Вуку, без обзира на веру, сви који говоре шокавски. Хрвати су они који говоре чакавски, односно кекавски (кајкавски), назив за језик којим говоре Срби јесте српски језик. То Вуково мишљење није било само његово: слично, или различито у детаљима, мислили су и други слависти прве половине 19. века.

Став је најугледнијег хрватског слависте 19. и 20. века Ватрослава Јагића да су Срби и Хрвати један народ, које је само историја раздвојила. Они се не разликују по језику него по вјери. Хрвати су католици, а Срби су православци. Назив језика једног народа, Срба и Хрвата са две вере и две историје, треба да буде двочлан српски или хрватски, односно српскохрватски. После Вукове смрти све је више било лингвиста, и хрватских, и српских, који су прихватили Јагићеве тезе. И оне су биле такорећи важеће све до распада Југославије. Већ

ваном у комуникацијском смислу на језичком идентитету, непожељан остатак романчтичарских идеја.

1.1.0.1.2. У процесу разградње српскога или српскохрватског језичког система видна је безкритеријална употреба термина: *књижевни израз* и *говор/ говори*, (бркање термина *језик – говор*) који су територијалне ознаке књижевног стваралаштва и живог, народног говора и њихова политичка² промоција у језике, што се на неки начин десило са *босанским/бошњачким* језиком.

између два светска рата победило је схватање да је Срби и Хрвати нису један него два народа. После се константно инсистирало, и то са хрватске стране, да Срби и Хрвати имају два језичка израза, односно два језика, све док се називи језика нису потпуно раздвојили.

Тако смо у свести о језику поново дошли на време пре илираца. У то време су Срби писали својим језиком (штокавским), а Хрвати својим језиком (кајкавским и чакавским) Да су тако наставили да пишу, дубљих спорних проблема, бар око језика, не би било између Хрвата и Срба.

Али се неке политичке снаге схватиле да ће простор Хрвата бити изузетно мален уколико се ограничи само на чакавско и кајкавско и наречје. Зато су и бацили око на једно много раширеније наречје штокавско...

Теза о томе да је народни језик Срба и Хрвата један језик, неодржива је. Нема Срба (сем у занемарљивом броју) који говоре чакавски и кајкавски; Срби говоре само штокавски. Став да су Хрвати били и чакавци и кајкавци и штокавци такође је неодржива јер је у време пре илирског покрета само мали проценат Хрвата говорио штокавски. Таква теза могла се вештачки одржати само на политичким, а не и филолошким темељима.” (Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, хрестоматија, Требник, Београд, 2002,46).

² „Кад је већ рјеч о утицају политике на науку о језику у подручју дијалектологије и разграничењу блискосродних јужнословенских језика на том плану, треба поменути занимљиву и изазовну тезу Павла Ивића, треба поменути занимљиву и изазовну тезу Павла Ивића, изнесену у једном од последњих његових радова (Ивић, 1989), да схватање о заједници кајкавског, чакавског и штокавског наречја, тј. о њиховом припадању једном дијасистему ранга језика, како би рекао Далибор Брозовић, не почива на чисто дијалектолошкој аргументацији. Оно, заправо, према Ивићу, »никад није почивало на правим дијалектолошким мерилима, него политичким, или, ако хоћете, социолингвистичким«, који се огледају у чињеници да је постојао заједнички српскохрватски стандардни језик. Након раскидања стандарднојезичког заједништва, што је била директна последица националнополитичких опредјељења, отпали су разлози „за оперисање појмом дијалекатске заједнице”, тј. за схватање да штокавско, чакавско и кајкавско наречје припадају једном језику, утолико више што се кајкавско наречје, које је само хрватско, „од чакавског и какавског разликује више него од словеначког језика”. Ако је ова Ивићева твдња тачна, а изгледа да јесте, јер је нико досад није оповргао, онда се може рећи да се Брозовићево даље инсистирање на једном (кајкавско-чакавско-штокавском) дијасистему не темељи на лингвистичким, него управо на политичким критеријумима који произилазе из политичке потребе да се

2. Захтјев за промовисање „црногорскога језика” у контексту промоција политичких језика (што је појава јединствена у свијету) најапсурднији је управо зато што књижевно-језичко јединство Србије и Црне Горе никад кроз историју није доведено у питање без обзира на политичка и државна уређења.

Наиме, „разградња” Вуковског наддијалекатског идиома као идеалног за надоградњу српскога језичког система одвијала се и одвија и на негирању источнохерцеговачког наддијалекатског неорганског идиома као потке стандардног српског језика, као и стварање утиска о некој дводијалекатској бази српскога језика (уз источнохерцеговачки и шумадијско-војвођански)³.

Та тзв. дводијалектска основа злоупотребљава се у и доказивању неких тобожњих структурно-генетских разлика између српског и хрватског (Стјепан Бабић, Марио Грчевић)⁴. Најекстремније, а и сличне ставове имају Војислав Никчевић и Марио Грчевић који негирју и сам назив источнохерцеговачки, јер „ако је (*ту основу*, Д. Б) зовемо источнохерцеговачком било би примјерено звати је црногорском”.

О тој „ примјереној” произвољности јасно говоре размишљања о граматици црногорскога језика.⁵

тронарјечно дијалекатско јединство потврди и сачува, сада у оквиру самосталне хрватске државе, у којој функционише посебан хрватски стандардни језик. И сама дисолуција заједничког (варијантски разуђеног) стандардног језика, на коме се темељило схватање о једности тронарјечног дијасистема, посљедица је, у крајњој линији, политичких сукоба и разлика. Иако су у дугом временском периоду, још од заснивања тога стандарда, у правцу националног раслојавања дјеловали и други социолингвистички фактори, ипак су фактори политичке нарави били одлучујући.” (Милан Шипка, *Језик и политика*, Београдска књига, Београд, 2006, 13-14)

³ „Иако се замјена „јата” узима као један од битних критерија класификације штокавских дијалеката, екавски и ијекавски изговор као разликовна црта не значи нити може значити дводијалекатску основицу Вуковског српског књижевног језика, који- како каже проф. Симић, што на најбљи начин одражава мишљење Стојана Новаковића - „толерише једино неуједначеност при изговору рефлекса „јата”, а у свему другоме захтијева једнообразност. А темељ те једнообразности или, како би Вук рекао, њена „опћа правилност” јесу главне особине источнохерцеговачког дијалекта”. (Милош Ковачевић, *Говор Херцеговине као једина основа српског књижевног језика у: Списи о стилу и језику*, Бања Лука, 2006, 291)

⁴ Исто 293-294.

⁵ „Другијем ријечима Граматика црногорскога језика, за разлику од српскога, хрватскога и босанскога ијекавског књижевног језика вуковског типа, какви се сријећу у ранијим нормативнијем граматицама, којима је новоштокавски „источнохерцеговачки” идиом, а у ствари **црногорски језик**, **дијалекатска основица** (ист. Д. Б) не полази од традиционалне Караџић-Белићевске

2.1. Превредновање историјско-језичких дијалектолошких ставова, на рачун промоције националног идентитета кроз нови језички, налазимо у Хрватској дијалектологији⁶ гдје се на самом почетку поставља питање о критеријима односа **штокавско нарјечје-хрватски штокавски говори** јер ако се „хрватски штокавски говори јасно разликују од осталих говора истога нарјечја својим посебним западним значајкама и својим везама с чакавским и кајкавским говорима”⁷ како је онда могуће да се и они који се не разликују „јасно” зову хрватским на удаљеним подручјима од чакавских и кајкавских говора?

2.2. На лингвистичком, пак, плану видна је одлична потпора за промовисање и црногорскога језика преко „нагласка”, тј. препоруке хрватског лингвисте Ива Прањковића⁸ да се у „стандардном говору” треба водити рачуна и о „утјецају нагласка” црногорских центара – Цетиња и Подгорице. Тога се, међутим, није досјетио ни Војислав Никчевић, вјероватно услед одсуства „стручности”, него му је акценатски систем „преписан” источнохерцеговачки. Заиста не чуди од „лингвисте” оваквог кова поистовјеђивање источнохерцеговачког идиома са црногорском језиком када на другом мјесту каже да се „његова особитост као општијега и проширенијега... састоји управо у томе што му је норма кодификована и у граматичкој структури и у лексичком благу. Према тој норми формиран је **језички ос’ећај** (ист. Д. Б) као психолошка категорија о његовој неповрједивости у говорној и писаној пракси његовијех корисника”⁹. Или, „језик црногорски попут сваког другог **језика (говора) (ист. Д. Б.)** је сачињен од реченица (као мисли израженијех ријечима): *Црногорци су народ и нација, ријечи су састављене од слогова...*¹⁰

структуре и кодификоване књижевно-језичке норме „српскога/српскохрватског стандардног језика стога што их сматра погрјешнијем, заснованим тако да су Црногорци, Срби, Хрвати, Бошњаци, (Муслимани) и други јединствен народ и нација.” (Vojislav P. Nikčević, *Crnogorska gramatika*, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica 2001,7)

⁶ „Štokavskim narječjem govori se u približno u polovini naselja u Hrvatskoj, također u cijeloj Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori pa i Srbiji izvan njezinoga jugoistočnoga prostiranja. Hrvatske štokavske govore nalazimo u veliku broju u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini manje ih ima u u Crnoj Gori i u Srbiji, pa i na drugim područjima...” (Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija*, 15)

⁷ Isto, 15.

⁸ Ivo Pranjković, *Za demokratizaciju hrvatske ortepske norme u: Jezik i demokratizacija*, Sarajevo, 2001, 304.

⁹ Vojislav Nikčević, nav. djelo, 8.

¹⁰ Isto, 18.

2.3. Никчевић уводи у тај свој црногорски језик, без икаквих критерија три гласа из дијалеката, а који нијесу особеност само говора у Црној Гори, што је само једна од „новина” у огромном преписаном штиву из граматика срскога и хрватскога језика, гдје, на пример, за глас *s* каже: „Сугласник „**dz**” звучни је парњак консонанту „**c**” и **општи је (ист. Д. Б)** глас у црногорскоме говорном, односно књижевном језику и то не само при брзом изговору ријечи *подзид*=*nodzud* и у ријечима и њиховим везама: *предзадњи*=*predzadњи*...¹¹, а он је (тај глас, Д. Б.) „доспио у црногорски посредством *dz* у билингвалнијем контактима словјенскога и романскога далматскога...”

2.3.1. Његово лингвистичко штиво углавном се препознаје по тим фонетским минијатурама које уназађују језичко ткиво стандардног језика и систем живог језичког организма. То нипошто не значи да ови гласови немају достојно мјесто у дијалекатским системима.¹² Несистемске екхибиције у изналажењу „лингвистичких „ посебности огледају се у навођењу примјера фонолошких опозиција¹³ као и реконструкцији јекавског најновијег јотовања.¹⁴

¹¹ Vojislav Nikčević, *nav. djelo*, 38.

¹² „За писање староцрногорских дијалектизама, који се ријетко употребљавају и у тим дијалектима и не налазе своје мјесто ни у иоле значајнијим књижевним дјелима нема потребе уводити ново слово, довољно је увести ортоепско правило: гласовна група *dz* у ријечима бидза, брондзин, и сл. изговара се сливено као африката. (У књижевном језику: отац би-у вези с енклитиком). У најпрогресивнијим говорима срскога језика; тј. оним који чине основицу стандардног срског језика ријечи из староцрногорских (биза, бронзин) изговарају се са *z* и простонародне су, а књижевни ликови су: кучка. лонац. Никчевићев квалификовани рецензент Ј. Силић ништа не говори о фонолошкој опозицији *ц: dz*, он је запараво не прихвата.” (Радмило Маројевић, *Српски књижевни језик и његови историјски и регионално конфесионални варијетети у: Српски језик, X/1-2*, 435).

¹³ „Спорни су парови којима се илуструје фонолошка опозиција: женица: з’еница и шеница: с’еница: шеница је у српском језику у Црној Гори само дијалектизам (књижевни лик је пшеница) док су сјеница, р. беседка, сјеница, р. синица, па и топоним Сјеница -књишке ријечи и у њима у живом језику (бар у црногорским говорима) не долази до појаве најновијег јотовања. Фонолошка опозиција *ж: z’* јесте спорна чак и на дијалекатском нивоу »док је палатално *z’* чувало своју палаталност није могла да опстане комбинација двају меких сугласника у непосредном сусједству, па је *z’* мимоишавши фазу **z’*је, директно прешло у *z’е* (касније је *z’* отвдло). Тако смо добили у ијекавским говорима е-рефлекс у ријечи зеница, и тиме се објашњава његова раширеност у црногорским и другим говорима» (Радмило Маројевић, о. с, 432).

¹⁴ „Неоснована је и реконструкција најновијег или јекавског јотовања у облицима *изјести: изјелица*, поготову што се у данашњим говорима срећу, поред

2.3.2. Говори Црне Горе, иначе дијалекатски подијељени на нај-прогресивније и архаичније, и у погледу јекавског јотовања, које се проглашава за „црногорску особеност”¹⁵ показују шаролокост типа: *ћед, ђевојка, ћерати* и сл. и *дјед, дјевојка, тјерати*¹⁶.

А што се тиче и овог питања, Вук Карацић, изграђујући српски књижевни језик, као врстан стилиста, ослушнуо је говор вароши Дубровника, Црне Горе, Босне. Иначе, ијекавско јотовање гласовних група *тѣ, дѣ*, постоји као стилски обојена варијанта, као дио локалног народног израза.

3. Сада већ, уз осталу политикантску аргументацију за увођење „црногорског језика”, имамо и књиге са „новим” гласовима *с’* и *з’*.¹⁷ као и у вокабулару одабраних водитеља, спикера и њихових гостију. Тиме се, вјероватно, ствара «књижевна» потпора за кофдификацију црногорског језика.

На тај начин би се завршила најневјероватнија драма политичких и политиканског црногорског језика и изневјеравање Вукових начела управо на простору који је основица Вуковског књижевног и стандардног језика.

Можда још има наде да се овдје питање језика постави приоритетно као истински научно у здравој државничкој атмосфери?

јотованих и нејотовани облици придјева *козји*, па чак и лик *кођи*. Ово је забиљежио и Данило Вушовић у у источнохерцеговачким говорима никшићког краја, а овај се лик среће и на ширем простору црногорских говора. Осим тога, постоји и варијантни лик *козији*, а из’ести је стилски обојена као простонародна, онда се лако може закључити да није рационално уводити ново слово за двије ријечи ријетке употребе, него је рационално увести оротоепско правило једноставне формулације, о изговору гласовне групе *зј* у ријечима *козји* и *изјести* и њиховим изведеницама у разговорном језику.” (*Исто*, 434).

¹⁵ Рајка Биговић-Глушица, *Нека колебања у нашим правописним приручницима у односу на ијекавску норму*, Трећи лингвистички скуп Бошковићеви дани, ЦАНУ, 1997.

¹⁶ Према нашим истаживањима говора Потарја.

¹⁷ *Љетопис попа Дукљанина*, у издању Conteko, Ваг, као и у неким књигама које издају *Vijesti* (дневне новине у Црној Гори).

Draga BOJOVIĆ

„ACHIEVEMENTS” OF DIALECTOLOGY IN THE FUNCTION
OF SERBIAN LANGUAGE SYSTEM

Summary

Dissolving of Serbian and (or) Serbo-Croatian Language system and promoting „new” ethnic languages developed because of strong social changes followed by (mis) use of dialectology and its achievements by simple closing and limiting its dialectal characteristics into administrative borders of certain states, or by giving ethnic features to those characteristics outside of administrative borders.

The goal of the paper is to show:

1. Mixing language levels (standard language – spoken speeches) in the process of unfinished standardization of Serbian and (or) Serbo-Croatian language system;
2. Impossibility of limiting and giving genetic identity to dialectal characteristics within state and (or) national borders (Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, and especially Montenegro).